

Володимир МАКАРЧУК

ПОШУК СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРА

Прийнято вважати, що будь-яка армія воює до того часу, поки зберігає надію на перемогу чи, принаймні, порятунок. Винятки – триста спартанців Леоніда чи стара гвардія під Ватерлоо – тільки підтверджують загальне правило. Двічі в ХХ ст. без єдиного пострілу капітулювала цілком боєздатна чехословацька армія; Наполеон III під Седаном мав ще 100 тис. добре навчених вояків; після повторного (1864 р.) обрання на президентський пост А.Лінкольна на очах почало розвалюватися військо Конфедерації – в усіх цих випадках подальша боротьба бачилася безперспективною.

Феномен УПА полягає у тому, що майже півтора десятиріччя збройна боротьба велася проти сил, кожна з яких багатократно переважала потенціал українського повстанського руху. Дослідники УПА прямо вказували на цю обставину: “Постає питання: на що ж розраховували Бандера і його прибічники, втягуючись у затяжну, криваву і, головне, безнадійну міжусобну війну в краї, залучаючи до неї мирне населення?”¹

Поставимо питання в дещо іншій площині. Чому УПА була створена лише через три роки після початку світової війни, восени 1942 р., а активні бойові дії розпочала аж у лютому-березні 1943? Відомо, для прикладу, що польський генерал Ровецькі (Грот) розпочав формування структур Армії Крайової (АК) мало не на наступний день після катастрофи вересня 1939 року. Чому не мали особливого успіху усі оголошені радянським урядом амністії повстанцям (остання, як відомо вийшла аж у 1956 р.)? Оцінюючи загальну чисельність УПА в 400 чи навіть 500 тис. чоловік, історики вважають, що в часи німецької окупації вона не перевищувала 100-200 тис., тобто основна маса повстанців узяла в руки зброю уже після Ялти і навіть після Потсдама. Чому пік діяльності оунівського підпілля припадає власне на 1944–1946 рр., але сама боротьба триватиме ще довгих 5-6 років? Відмітимо побіжно, що й польська націоналістична партизанка (АК та ін.) знала свої періоди припливів і відпливів.

У вересні 1939 р., пише Володимир Косик, “українці не підняли повстання, обмежившись локальними діями самозахисту від польських військ, що, безладно відступаючи, утікали в напрямку Румунії. Ці локальні дії спостерігалися в околицях Миколаєва, Ставчан і Стрия”². В націоналістичній літературі даний факт пояснювали арештом Бандери і тією обставиною, що

¹ Коваль М. Правда безнадійних змагань. Організація українських націоналістів: урок історії // Політика і час, 1997. – № 9. – С. 70.

² Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – С. 75.

Андрей Шептицький нібито через канали Ватикану отримав інформацію щодо умов радянсько-нацистського секретного протоколу про поділ Польщі і поставив до відома А.Мельника. Додамо від себе, що “перших совітів” українське населення сприймало з ентузіазмом, загальні настрої поки що виключали появу масштабного руху опору. Але після репресій кінця 1939 р. і особливо після початку масових депортацій населення (перша хвиля припадає на лютий 1940 р.) симпатії до Москви і Києва змінилися глибоким розчаруванням. Поляки на окупованих Німеччиною і СРСР землях уже з осені 1939 р. розбудовують підпільні структури Союзу Збройної Боротьби, який 1942 р. був перейменований в Армію Крайову (АК) – потужну підпільну армію, що нараховувала понад 400 тис. вояків³. І це без врахування Польської армії на Заході, прокомуністичних структур Армії Людової (АЛ) тощо. Не забуваймо, що значна частина кадрових польських військових була інтернована у фашистські та радянські концтабори, загинула на фронтах і знищена в Катині, а цивільне населення чотирма хвилями депортацій вивозилося на Схід. І все ж уже в 1940 р. на окупованих землях довоєнної Польщі існував достатньо потужний польський рух опору. Українське націоналістичне підпілля в 1939 – першій половині 1941 рр. зовнішньо не виявило себе в плані активного опору практично нічим, якщо тільки не брати до уваги судових процесів, як наприклад, Львівський, Дрогобицький, Луцький.

Пояснення потрібно шукати не лише у внутрішніх факторах, але й у зовнішніх. Довоєнна Польська держава, припинивши існувати де-факто, зберігала своє існування де-юре; її уряд продовжував свою державницьку діяльність у центрі антинімецької коаліції – Лондоні, що дозволяло сподіватися на перемену в майбутньому. Українські націоналісти усіх трьох відламів – УНР-івського, монархічного та ОУН-івського – на цьому етапі орієнтуються переважно на ті зовнішні сили (уряд УНР спеціальною декларацією восени 1939 р. солідаризувався з демократичним світом; гетьманці Скоропадського – з Німеччиною, близькі до монархістів позиції аж до квітня 1941 р. офіційно займали і обидва відлами ОУН), які нібито створять в майбутньому сприятливі умови для виходу з підпілля і державницької діяльності українців. Проте непевність цих надій відчувалася, принаймні, частиною націоналістів. Досить відвертим був у своїх спогадах Т.Бульба-Боровець: “Насамперед треба підкреслити, що в 1940 р. антикомуністична боротьба поневолених Москвою народів нікого не інтересувала. Західні демократичні країни намагалися отримати якнайкращі взаємини з большевицькою Москвою, а Гітлер підписав з нею союз. Відбувалася поважна своїми наслідками гра великодержав за те, хто має панувати над світом: фашизм, комунізм чи демократія? Іншими словами – чи переможе раса, чи клас чи каса?”⁴. Скликавши у квітні 1941 р.

великий Збір ОУН, революційне керівництво Бандери уперше підтвердило принцип збройної боротьби, що спирається “на власні сили українського народу, відкинувши загальною орієнтацію на чужі сили”. Українська суверенна держава може утворитися тільки внаслідок національної революції. ОУН

³ Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів (За ред. Леоніда Зашкільняка). – Львів, Львівський Національний університет ім. І.Франка, 2001. – С. 466.

⁴ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Спогади. – Київ; Торонто; Нью-Йорк, 1996. – С. 49.

Бандери повинна стати революційною політичною силою, здатною здійснити збройне повстання⁵.

Після розгону нацистами уряду Я.Стецька, проголошеного 30 червня 1941 р. у Львові, та арешту і ув'язнення в Заксенхаузені С.Бандери, після перших розстрілів членів ОУН в Житомирі, Кривому Розі, Києві логічним було б сподіватися, що ОУН(б) негайно поверне зброю проти фашистської Німеччини, подібно до того, як це двома роками раніше зробили поляки. Натомість І конференція ОУН, яка таємно пройшла на Львівщині наприкінці вересня – на поч. жовтня 1941 р., прийняла вичікувальні рішення. Матеріали цієї конференції, здається, безповоротно втрачені, але на виконання її рішень спеціальна комісія склала інструкцію (опублікована в 1998 р.) для низових організацій та рядових членів ОУН(б). В параграфі 3 Інструкції прямо вказувалося на недоцільність відвертих конфліктів з новим окупантом на “біжучий період організації праці”⁶. Як вказує С.Кульницький: “Стратегічну лінію, проголошену на І конференції ОУН(б) у жовтні 1941 р. і розроблену в рішеннях ІІ конференції у квітні 1942 р., можна вважати вичікувальною. Німеччина визнавалася окупантом, однак збройна боротьба з нею не допускалась як передчасна⁷. І далі: “Опинившись перед необхідністю боротьби на два фронти, керівництво ОУН(б) почало узгоджувати свою стратегію з ходом німецько-радянської війни. До кінця 1942 р. воно не сумнівалося у поразці СРСР. ІІ конференція висунула вимогу готуватися до збройної боротьби “в слушний час”, коли СРСР буде розбитий, а Німеччина виснажитья внаслідок великих втрат на фронтах і внутрішніх потрясінь (...) Навіть у цей час основним ворогом вважався СРСР, а не Німеччина (...) ІІ конференція ОУН(б) головним визнала “фронт боротьби з московським імперіалізмом, під якою машкарою він би не виступав (білогвардійщина, большевизм, слов'янофільство тощо)”⁸.

Зазначимо лише, що реально фронтів уже на той час було не два, а три: окрім власне фашистських окупантів та прорадянських партизанів підрозділи Поліської Січі, а згодом і УПА в якості чи не найдошкульнішого на найближчий історичний відтинок часу ворога матимуть поляків, зорганізованих в підпорядковану лондонському емігрантському уряду Армію Крайову, у прокомуністичні Армію Людову і Батальйони хлопські та у німецьку допоміжну поліцію. З врахуванням факту приєднання СРСР до Атлантичної хартії (вересень 1941 р.) польські націоналістичні кола були переконані у правовій обгрунтованості своїх претензій на західноукраїнські землі, а отже їх активність у цьому регіоні мала сильне психологічне підґрунтя. І лише рішення Ялтинської конференції (1945 р.) відібрали у поляків надію на збереження довоєнних кордонів.

На Другій конференції Проводу ОУН-б (квітень 1942 р.) війну між СРСР та Німеччиною було кваліфіковано як боротьбу “двох імперіалізмів за володіння Україною”. Учасники конференції вважали, що війну Радянський Союз

⁵ ОУН в світлі постанов Великих зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. – Мюнхен, 1955. – С. 24-27.

⁶ Бутко С., Кентій А. На шляху до збройного чину. Інструкція до переведення в життя цілості діяльності ОУН // УІЖ. – К., 1998. – № 4. – С. 111.

⁷ Кульницький Ст. Історичний висновок про діяльність ОУН-УПА (Попередній варіант) // Сучасність. – К., 2001. – № 2. – С. 53.

⁸ Там само. – С. 54.

безнадійно програв, і тому виборювати незалежність доведеться у протистоянні з фашизмом. Прийняте конференцією рішення розпливчато закликала "організувати та мобілізувати планово сили на всіх ділянках".

Маючи офіційну дату створення УПА (14 жовтня 1942 р.) та хроніку її перших боїв (лютий-березень 1943 р.), не повинні забувати того факту, що, навіть за оцінками націоналістичних істориків, "навесні 1943 р. чисельність збройних груп українських націоналістів становить кілька тисяч осіб"⁹.

Поворотним пунктом в справі розбудови УПА прийнято вважати III Надзвичайний збір ОУН (серпень 1943 р.). Він затвердив верховне головнокомандування УПА на чолі з Р.Шухевичем (пост Головного командира УПА був створений восени того ж року). На цей час, окрім первісних районів дислокації, уже були зорганізовані відділи УПА на Правобережжі, почалася переорганізація у повстанську армію Української народної самооборони в Галичині, повстали дві нові військові групи УПА-Захід та УПА-Південь, був створений Крайовий Військовий Штаб. Тобто український повстанський рух набував організованих форм, розрізнені загони поступово перетворювалися на армію – структуру з єдиною стратегією і тактикою, підпорядковану єдиному провідному центру тощо. Цікаво, що в постановах III Надзвичайного Збору був проголошений позапартійний статус повстанської армії. Ст.Кульчицький зазначає, що "організаційне відокремлення УПА від бандерівського проводу мало формальний характер"¹⁰, але цікава сама тенденція. Звернемо увагу ще на одну обставину, відому, але недостатньо прокоментовану в історичній літературі. III Надзвичайний Великий збір ОУН, пише М.Коваль, "прийняв нову програму організації, що відрізнялася від попередньої в бік певної демократизації, надання політичних прав всім громадянам України, незалежно від національності. Такі зміни були (...) як нам уявляється, початком переорієнтації керівництва ОУН на США та Англію, громадськість яких, безумовно, не могли б улаштувати програмні настанови бандерівської організації, прийняті напередодні Другої світової війни"¹¹.

У серпні 1943 р., після висадки Союзників на Сицилії та Курської битви, блискуче виграної Червоною Армією, перемога антигітлерівської коаліції уже бачилася справою часу. Доводилося рахуватися з новими політичними реаліями. Однак бачення СРСР як основного ворога української незалежності зберігалось. Забігаючи уперед, відмітимо, що коли на поч. 1945 р. окремі провідники УПА, такі як начальник головного штабу УПА Дмитро Маївський, командувач округом УПА-Захід Олександр Луцький та деякі інші командири нижчого рангу, повели мову про можливість принаймні тимчасового перемир'я з радянською владою, Головнокомандувач УПА Роман Шухевич звернувся за роз'ясненнями до С.Бандери. Відповідь не забарилася: "Про переговори з більшовиками не може бути й мови. Що стосується панікерів і капітулянтів, то про них повинен потурбуватися М.А." (Микола Арсенич-"Березовський" – шеф СБ головного проводу ОУН)¹².

⁹ Червак Б. Чи буває переможною правда? Ще раз про визнання ролі й заслуг ОУН та УПА // Сучасність. – К., 2001. – № 2. – С. 69.

¹⁰ Кульчицький Ст. Вказ. праця... – С. 54.

¹¹ Коваль М. Вказ. праця... – С. 81.

¹² Цит за: Довгань В. Кем был Бандера? Штрихи к политическому портрету // Спецвыпуск "Правды Украины". – 1991. – С. 12.

Проте в таборі переможців Гітлера (а те, що ці сили визначатимуть обличчя післявоєнної Європи, не було ані найменшого сумніву) були і західні демократії. “Протягом 1944 р., – пише Б.Червак, – у діяльності УПА відбувалися певні зміни (...) політичний провід ОУН-б та верховне головнокомандування УПА таємно перевели свою штаб-квартиру з Волині у Карпатські гори. Це рішення було ухвалене в очікуванні конфлікту між колишніми союзниками. Керівники УПА вважали, що зажерливість сталінського режиму матиме наслідком спробу захоплення Західної Європи та війну з США і Великою Британією¹³. Готуватися до такого розвитку подій почали завчасно, коли ще конфлікт усередині Об’єднаних Націй здавався лише гіпотетичним. За свідченням Миколи Лебеда, уже навесні 1944 р. “працює фонічна радіостанція УПА “Самостійна Україна”, на хвилі 43 м., яка надає щоденно дванадцять чвертьгодинних авдицій в чотирьох мовах – українській, російській, французькій і англійській”¹⁴. Коментарі, здається, просто зайві.

Переорієнтація проводу ОУН–УПА на західні демократії мала відчутні наслідки в плані чисельної розбудови УПА, в тому числі і за рахунок неукраїнських її вояків. “Сили УПА, – свідчить П.Мірчук, – зросли на початку 1944 р. до кругло 50 куренів власних та 15 куренів заприятельованих народів. В хвили приходу большевиків на західньо-українські землі кількість бійців УПА доходила до 80 000 українців і около 20 000 чужонаціонального елемента. Крім цього до диспозиції командування УПА стояла сітка українського підпілля, революційної ОУН та симпатиків кількістю понад 100 000 люда”¹⁵. Схожі цифри називали й німецькі офіційні джерела (100-200 тис. чол. станом на 1944 р.) та радянські історики (90-100 тис.). Щоправда, в іншому місці той же П.Мірчук пише: “Тактичною одиницею був курінь УПА, який мав три до чотири боєві сотні та потрібні технічні частини. Боєва сотня числила за правильником 136 бійців, фактично ж сотні УПА мали по 130-200 бійців”¹⁶. Тим самим згадані 65 куренів виносили від сили 40-45 тис. бійців. Певний сумнів викликають і цифри чисельності особового складу УПА в 1945–1952 роках. Так, уже згаданий Б.Червак вважає, що за весь час існування УПА (1942–1956 рр.) через неї пройшло понад 400 000 людей – майже вдвічі більше, ніж через усі “червоні партизанські загони за часів Другої світової війни”¹⁷. Завідувач відділу Інституту історії України НАН України М.Коваль ще збільшує цю цифру: “Завдяки самостійницьким, а також антинімецьким, антипольським і антирадянським гаслам оунівському керівництву вдалося залучити до УПА і підпілля загалом за весь час їх існування понад 500 тисяч учасників”¹⁸. Про боєздатність армії можуть свідчити показники тих втрат, які вона завдає ворогові, цей же показник в певній мірі може бути застосований для оцінки її чисельності (принаймні, якщо мова йде про активних бійців). Так от, вже на початку 1991 р. львівська “Вільна Україна”, залякуючи громадян “бандерівським терором”, писала: “Під час сутичок зі збройними форму-

¹³ Червак Б. Вказ. праця... – С. 71.

¹⁴ Лебідь М. Українська Повстанська Армія. – Мюнхен; Рим, 1946. – С. 76.

¹⁵ Мірчук П. Українська повстанська армія 1942–1952 рр. – К., 1991. – С. 11.

¹⁶ Мірчук П. Вказ. праця. – С. 41.

¹⁷ Червак Б. Вказ. праця. – С. 69.

¹⁸ Коваль М. Правда безнадійних змагань. Організація українських націоналістів: урок історії // Політика і час, 1997. – № 10. – С. 73.

ваннями ОУН–УПА загинуло 20 тисяч військовослужбовців Червоної Армії і партизанів”¹⁹. Цікаво, що самі “бандерівці” оцінювали власні здобутки дещо скромніше: реєстр дій УПА у 1946 р. налічує близько двохсот операцій²⁰; в 1947 р. на теренах восьми областей УРСР занотовано 906 різного роду збройних і збройно-політичних акцій УПА та українського збройного підпілля (...) у висліді цих акцій загинуло 1018 большевиків, переважно провідних членів НКВД²¹; в 1948 р. на терені УРСР мало місце 1422 акції УПА та збройного підпілля. Втрати большевиків в 1948 р. виносили 910 вбитими. УПА та українське збройне підпілля втратило за 1948 р. 347 вбитими, в тому числі 122 бійців УПА та 225 членів ОУН²². Згадаємо відому істину, що на війні всіляко перебільшують втрати ворога і применшують свої власні.

Польський дослідник Збігнєв Пальський на основі аналізу великої кількості архівних документів з фондів Державного військового архіву Російської федерації склав зведену таблицю втрат українського підпілля в 1944–1947 р. та втрат радянських внутрішніх військ за той же період. Так от, загалом з лютого 1944 р. до кінця 1947 р. українське підпілля втратило 262364 особи, серед яких 59 514 загиблих, 2359 поранених, 128902 полонених, 34896 осіб затриманих за сприяння підпіллю та 36693 особи, що добровільно вийшли з підпілля. Якщо у 1944 р. загинули 27587 повстанців, у 1945 р. – 21521, то у 1946 р. – 6406, а у 1947 р. – 4000. Натомість динаміка безповоротних втрат внутрішніх військ у вказаний період змінювалася у дещо інших пропорціях: 683 убитих у 1944 р., 506 – у 1945 р., 213 – у 1946 р., 310 – у 1947 р.²³.

Висновок напрашується сам по собі: реальна чисельність УПА (якщо брати до уваги її активний озброєний елемент) немає нічого спільного з офіційними фантастичними цифрами. Що це за війна, коли на одного убитого вояка внутрішніх військ припадає близько 60 виведених з ладу внутрішніми військами повстанців – переважно убитих і полонених. Пояснення цьому дивовижному факту слід, напевно, шукати в офіційній радянській пропаганді, яка відносила до числа “знешкоджених бандерівців” жертви розстрілів та інших сталінських репресій проти мирного населення.

Проте звернемо увагу на ще один важливий аспект: абсолютні показники активності ОУН–УПА в її протистоянні з Радянською владою (доволі, до речі, скромні з огляду на тотальний сталінський терор) практично не зменшуються протягом кількох післявоєнних років. Документи Центрального державного військового архіву Російської федерації свідчать, що у 1946 р. внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України зареєстрували 1600 виступів українських підпільних організацій, а всі органи МВС – 2064 такі випадки. Внаслідок цього з життям розпрощалося 2439 осіб, 343 було викрадено, поранено 455 осіб. Терор передусім був спрямований на партійних

¹⁹ Чумак В. Пам’ятати уроки історії. Закінчення // Вільна Україна. – 1991. – 26 січня. – С. 2.

²⁰ Мірчук Петро. Українська повстанська армія 1942–1952 рр. – Київ, 1991. – С. 31.

²¹ Там само. – С. 37.

²² Там само.

²³ Пальський З. Втрати українського населення на Волині та в Східній Малопольщі в період з лютого 1944 р. до кінця 1947 р. // Україна–Польща: важкі питання. Матеріали V міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. Луцьк, 27-29 квітня 1999 року. – Варшава, 1999. – С. 286-287.

активістів, 2001 з яких убито або викрадено²⁴. В 1947 р. відмічено 1603 збройні виступи підпілля, причому в першому півріччі – 698, у другому – 905. Внаслідок цього загинули 1962 особи: 933 – у першому півріччі, 1029 – у другому²⁵. Дивовижність ситуації у тому, що, незважаючи на усі несприятливі внутрішні і зовнішні чинники, свою майже очевидну безперспективність, український рух опору не припинявся.

Уже в середині 1944 р., після наступальних операцій Червоної Армії на теренах Західної України, зазнавши тяжких втрат, командування УПА вирішило розформувати УПА–Південь, включаючи уцілілі частини УПА–Південь до УПА–Захід, а в деяких випадках до УПА–Північ²⁶.

Уряд УРСР уже у вересні 1944 р. видав офіційне звернення до всіх бійців УПА із запевненням повної амністії для них. У грудні 1944 р. видано нове звернення – “остання нагода для добровільного виходу з лісу”. В травні 1945 р. після закінчення радяно-німецької війни видане третє звернення, а в липні 1945 р. – четверте, яке визначало останнім терміном 20 липня 1945 року. П’яте звернення НКВС УРСР видав в середині листопада 1945 р. “УПА, – стверджує Б.Червак, – скористалася цими амністіями, відправивши додому тих, хто фізично був нездатний до подальшої боротьби, або тих вояків, у лояльності яких були сумніви (...) У січні-квітні 1946 р. відділи НКВД після значного поповнення своїх сил провели масовий виступ проти УПА, втрати повстанців досягали 40%. У червні 1946 р. УГВР та Головний військовий штаб УПА вирішили поступово демобілізувати всі регулярні відділи УПА. Протягом 1946–1949 рр. це рішення було виконане; УПА перейшла до стану збройного підпілля”²⁷. Тобто – за усіма міркуваннями активність повстанського руху мала б іти на спад, натомість бачимо досить несподівані показники.

Історики радянської доби мали для цього парадоксу своє безапеляційне пояснення: мовляв, зрадники українського народу в черговий раз знайшли собі нових господарів в обличчі США і, розраховуючи на близький початок нової світової війни, віддали наказ низовим підрозділам активізувати діяльність. На перший погляд усе логічно. Промова У.Черчилля в американському м. Фултоні (1946 р.) започаткувала “холодну війну”, а там і до “гарячої”, ядерної війни недалеко. Саме такої концепції, наприклад, дотримувалися В.Небесний, В.Малисевич та Ю.Магур, автори тенденційної праці “ОУН – ярмарок по розпродажу шпигунів”²⁸, інші автори тієї ж радянської школи. Але навіть вищезгаданий В.Довгань, у чиєму розпорядженні на 1991 р. були усі доступні радянській пропаганді документи, датує початок співробітництва Бандери і Підгайного з англійською (а не американською! – *В.М.*) розвідкою тільки 1949–1950 рр.²⁹ Він же, посилаючись на мемуари відомого радянського агента Кіма Філбі, одного з колишніх керівників британської розвідки, пише: “Філбі підкреслив, що американці з ЦРУ, які конкурували в той час з англійськими спецслужбами, негативно ставилися до того, що СІС вико-

²⁴ Пальський З. Вказ. праця. – С. 283.

²⁵ Там само. – С. 285.

²⁶ Мірчук П. Вказ. праця. – С. 19.

²⁷ Червак Б. Вказ. праця. – С. 72-73.

²⁸ Небесний В., Малисевич В., Магур Ю. ОУН – ярмарок по розпродажу шпигунів. – Київ, 1962.

²⁹ Довгань В. Вказ. праця. – С. 13.

ристовувала Бандеру. Вони запевняли своїх англійських колег, що притаманий Бандері “крайній націоналізм з фашистським відтінком виступає перепорою, що заважає Заходу вести підривною роботу в Радянському Союзі з використанням осіб інших національностей, наприклад росіян”³⁰. Щоправда, американці приблизно в цей же час розпочали співробітництво із Закордонним представництвом Української Головної Визвольної Ради, об’єднаної навколо Миколи Лебедя, Дарії Ребет та Мирослава Прокопа. Але ЗП УГВР мало ще менший вплив на діючі підрозділи ОУН–УПА в Україні, ніж група Бандери.

Проти УПА воюють не лише радянські частини і підрозділи, але й польські та чехословацькі. Парадоксально, але антиукраїнські акції комуністичних властей Польщі активно підтримувалися підпільними формуваннями АК. Польські партизанські загони під командуванням Волиняка, Майки, Лиса та ін. приступили до “паціфікації” український сіл. Протягом якихось шести тижнів АК-івцями було убито і закатовано 1500 українців, серед котрих було чимало жінок і дітей – про це писав у серпні 1990 р. в “Комсомольской правде” польський історик Стефан Лузни³¹. 28 травня 1947 р. підписано у Варшаві польсько-чесько-радянський договір про спільні військові дії Польщі, Чехословаччини та СРСР проти УПА. В ході сумнозвісної операції “Вісла” було виселено з місць проживання 150 тис. українців т.зв. Закерзонського краю. Самовільне повернення каралося ув’язненням до концтабору Явожно, створеного властями на місці філії колишнього нацистського концтабору Освенцім.

І ще одна промовиста деталь. Сподіватися в 1947–48 рр. на швидкий, з дня на день, початок нової світової війни було б невиправданим оптимізмом навіть для “найзапекліших ворогів Радянської влади”. СРСР у 1945 р. зупинився на рубежах, визначених Ялтинськими угодами. Західна Європа до наступальної війни проти свого недавнього союзника не була готова ні матеріально, ні тим більше психологічно. В урядових та парламентських структурах Франції та Італії були відчутними ліві і навіть комуністичні впливи, лейбористський уряд Великобританії теж не надто прагнув нової війни. В самих США суспільна думка ще перебувала під впливом популярної в роки Другої світової війни тези про “неможливість війни слона і кита”, тобто двох наддержав, розділених океаном і Європою. Звичайно, все могло в одну мить змінитися, розпочни Сталін військовий напад на Західну Європу. Але Кремль ще мусив переварити Європу Східну, що потребувало би принаймні кілька десятиріч. З Мюнхена це було навіть видніше, ніж з галицької криївки. Після того, як у 1949 р. СРСР здійснив випробування власної атомної зброї, надії на близьку війну стали ще більш примарними. Абсолютно логічним в цій ситуації було б вдатися до вичікувальної тактики 1941–1942 рр., коли ОУН-івські керівники усіяко намагалися вберегти потенційні повстанські кадри від несвоєчасних втрат аж до сподіваного “вирішального моменту” у радянсько-німецькому протистоянні.

Все ж у 1947 і 1948 рр. боротьба, всупереч зовнішньополітичним факторам, тривала. Від оперування кількасотенними “курнями” керівництво УПА переходить до партизанських акцій у виконанні летючих загонів. Удень в містах і селах Галичини та Волині влада радянська, уночі – часто повстанська. УПА проводить збройно-пропагандистські рейди на територію Чехословаччини

³⁰ Там само.

³¹ Комсомольская правда. – 1990. – 29 августа.

(1947), Угорщини (1947), Східної Пруссії (1947–48), Румунії (1948, 1949). Навіть після загибелі Т.Чупринки збройне підпілля під командуванням полковника Василя Кука продовжувало організований опір до 1954 року. Остання амністія воякам УПА була проголошена аж у 1956-му.

Очевидно, що у другій половині 40-х років головним чинником, який стимулював активність повстанців був не зовнішній фактор розрахунку на військове зіткнення Заходу і Сходу, на швидку й неминучу антикомуністичну інтервенцію США та їх союзників проти СРСР – той фактор, який допомагав розбудовувати УПА в 1943–44 рр., залучаючи до її складу представників інших національних груп з числа поневолених сталінським режимом народів СРСР. Активність УПА, її чисельність тепер майже стовідсотково ґрунтувалася на факторі внутрішньому. Чим жорстокішими були сталінські репресії, чим більше невинних людей потрапляли у лабеті НКВД та до спецпереселенських вагонів, тим відчайдушнішими і, на жаль, кривавішими, були дії у відповідь. Жертвами УПА на цьому етапі стають не лише офіційні особи радянської держави і комуністичної партії, працівники міліції та “стрибки” з числа місцевих жителів, але й безневинні селяни, на яких упала підозра в таємному співробітництві з органами держбезпеки. Зрештою сталінський репресивний апарат виявився могутнішим і жорстокішим за сили опору, УПА була розбита і винищена фізично.

Окремо слід принаймні згадати про саму можливість співпраці з польським емігрантським урядом в Лондоні. Польський історик Роман Дрозд вказує, що ще 31 березня 1943 р. еміграційний уряд видав постанову в справах України. В цьому документі українську національність Польської держави запевняли у тому, що їй буде надана повна юридична і фактична рівноправність в галузі політичній, культурній, мовній, господарській і суспільній, а також територіальне самоврядування аж на воєводському рівні включно. Зокрема також було обіцяно відкриття у Львові українського університету. Р.Дрозд підкреслює, що ці пропозиції загалом відповідали українським прагненням і запитам довоєнної доби, але “було мало правдоподібним, щоб у час, коли українці підняли боротьбу за власну державу, вони могли б задовольнитися пропозиціями польської сторони³². Не будемо забувати, що в червні 1943 р. проти цих ініціатив різко виступила варшавська делегатура польського уряду: “Мусимо підкреслити, що ухвала уряду в справі українській, де мовиться про територіальну автономію – може викликати серед польського населення огірчення, обурення й заколот”. Східне бюро Делегатури у Варшаві вказувало на шкідливість переговорів у тій справі з українцями з таких мотивів: а) Під сучасну пору серед українців немає середовища, з яким можна би було вести політичні розмови (...); б) Обстоюємо думку, що свободи і привілеї для українців мусять залежати від їх постави до польської держави, зокрема в кінцевій фазі війни; в) Різні відозви до українців в сучасний час українці сприйняли б як доказ нашої слабості (...). З тої причини матимемо до діла із ще більшою їх самовпевненістю (...). При тому треба брати до уваги, що запевнення не збільшать довір'я, бо нам

³² Drozd R. Stanowisko polskiego podziemia prolondynskiego w kwestii ukraińskiej w latach 1919–1944. // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнародної конференції (21-22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ, 1997. – С. 269-270.

пригадають зобов'язання з минулого; г) Серед польського суспільства такого роду декларація викличе враження пригноблення, а з тим й недовіру до спроможності уряду вести самостійну політику”³³ (17, 35). З свого боку додамо, що з огляду на подальші події Другої світової війни така загалом малоймовірна співпраця була б не лише безрезультатною (Сталін, як відомо, установив кордони комуністичного блоку західніше Берліна), але й шкідливою для інтересів майбутньої незалежної України – з огляду на шовіністичні позиції частини польського суспільства в роки розпаду радянської імперії.

Як підсумок пропонуємо наступну схему. Відсутність бачення зовнішньополітичних перспектив та стратегічних союзників Української держави зумовили відносно незначний український збройний рух опору у 1939–1942 рр. Надії на взаємне виснаження Німеччини і СРСР та на неминуче зіткнення західних демократій і Сталіна після того, як буде знищений Гітлер, стимулювали розгортання структур УПА і навіть появу цілих куренів з представників неукраїнських національностей у складі повстанської армії. Після того, як виявилася примарність цих надій, збройний рух опору втратив перспективу міжнародної підтримки свого прагнення самостійної держави. Незважаючи на вказану обставину, сталінський гніт був настільки нестерпним для західноукраїнського населення, що збройна боротьба тривала уже без огляду на перспективи кінцевої перемоги – за законами помсти, відчаю смертельно пораненої істоти. Ця безнадійна боротьба останніх хоробрих матиме у свій час чи не вирішальне значення, коли перед західними демократіями виникне питання про їх ставлення до національних рухів в Радянському Союзі періоду горбачовської “перебудови”. Українці, подібно до народів Прибалтики, історично довели своє прагнення самостійної держави, свою готовність приносити найкривавіші жертви на олтар цієї боротьби. УГС, РУХ, перші демократичні партії ніби стояли на плечах своїх безталанних попередників.

³³ Гридєнь В. Чи можна було уникнути проливу крові з поляками (1939–1945) // Вісті комбатанта. – Торонто; Нью-Йорк, 1991. – Ч. 2 (172). – С. 35.